

האם היה ר' יהושע בן קרחה בנו של ר"ע? / יעקב מאיר

פורסם ב'קונטרס' של ישיבת 'שיח יצחק'

מחלוקת רש"י ורבנו תם היא. ידוע שלר"ע היה בן בשם יהושע -

מעשה ביהושע בנו של ר"ע שנשא אשה ופסק עמה ע"מ שתהא זנתו ומפרנסתו ומלמדתו
תורה...
תוספתא כתובות ד, ז,

וכן מהברייתא בשבועות

דתניא אמר רבי יוסי שאל יהושע בנו של רבי עקיבא מרבי עקיבא מפני מה אמרו מראות
נגעים שנים שהן ארבעה...
בבלי שבועות ו' ע"א, מקורו בתוספתא נגעים א', א'.

וכן ידוע לנו שר"ע היה קרח, כפי שאמר עליו בן עזאי -

והתניא בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה.
בבלי בכורות נ"ח ע"א

ואכן כך הסיק רש"י -

יהושע בנו של ר' עקיבא הוא ר' יהושע בן קרחה שרבי עקיבא קרח היה כדאמרין בבכורות
חוץ מן הקרח הזה
רש"י על שבועות ו'

ובבכורות -

חוץ מן הקרח הזה היינו ר' עקי' והא דגרסי' בכול' תלמו' רבי יהושע בן קרחה היינו בן של רבי
עקיבא כדגרס' התם אמ' לו ר' יהושע בנו של ר' עקי' לר' עקי' וכו'...
רש"י שם

לעומת זאת אומר רבנו תם כך -

יש מפרש דר"ע קרוי קרחה שהיה קרח כדתניא בפרק בתרא דבכורות (נ"ח.) אמר בן עזאי
כל חכמי ישראל דומין לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה ואומר שזה היה ר"ע והיה לו בן
ששמו יהושע כדאמר בפ"ק דשבועות א"ל ר' יהושע בנו של ר"ע לר"ע ואין נראה לר"ת דמה
שקראו בן עזאי לר"ע קרח בבדיחותא בעלמא אין לנו לקרותו כן כל שעה דלשון גנות הוא
שנא' עלה קרח עלה קרח, ואמרין נמי לקמן (קנ"ב.) אמר ליה ההוא צדוקי לר' יהושע בן
קרחה מהכא לקרחינאה כמה הוי הרי שהיה מגנה אותו על שהיה קרח ועד אמרי' במגילה
פרק בתרא (כ"ח.) שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה במה הארכת ימים כו' א"ל רבי ברכני א"ל
יהי רצון שתגיע לחצי ימי ואי ר' יהושע בן קרחה בנו של ר"ע והא קיימא לן דלא נשא ר"ע בת
כלבא שבוע עד שקיבל עליו לעסוק בתורה ואז היה בן מ' דתניא בסוף ספרי מ' שנה שימש
ת"ח מ' שנה פירנס את ישראל וכל ימיו ק"כ שנים ואמרי' בקידושין פרק בתרא (ע"ב.) עד
שלא מת ר"ע נולד רבי ואפילו נולד ר' יהושע בשנה ראשונה שנשאה לא נשאר כי אם פ' שנים
מר"ע ורבי יהושע בשעה שבירך את רבי היה בן ק"מ שנים לכל הפחות שבפחות מע' שנה לא
היה מברכו ואז היה רבי לכל הפחות בן ס' וא"כ לא היה מברכו רק מ' שנים ועוד נראה שלא
נשאה עד שעסק בי רב תרי סרי ותרי סרי שנים נמצא כשהיה רבי יהושע בן קרחה בן ק"מ

היה רבי יותר מחצי ימיו לכך נראה לר"ת דלא ר"ע היה אלא איניש אחרינא היה ששמו קרחה וקרחה הוא שם אדם כמו קרח ונולד הרבה קודם ר' יהושע בנו של ר"ע. תוס' שבת ק"נ ע"א ד"ה 'ורבי יהושע בן קרחה היא'¹.

לרבנו תם שני תרוצים עיקריים. הראשון הוא 'דלשון גנות הוא' והשני נובע מחישוב זמנים שמנסה להתאים בין ברייתא אחת ושתי אגדות בבליות.

טענתו השניה של רבנו תם איננה מחוייבת המציאות והיא נובעת משיטתו ההרמוניסטית בפירוש הגמרא, שיטה המנסה ליצור אחידות בין כל חלקי ורבדי הגמרא ולתרוץ את הסתירות שביניהם. במקרה הזה לוקח רבנו תם שלושה מקורות שנוצרו בבתי מדרש שונים ובתקופות שונות ויוצר מהם תמונה היסטורית אחת. עדיין יכול היה התירוץ להחזיק מעמד לו בא לבדו, אך הסמכתו לטיעון 'דלשון גנות' נראית כאילו תורץ כסמך לתירוץ הראשון, כלומר הטיעון 'דלשון גנות הוא' הוא העיקרי ואילו החישוב מטרתו להוכיח את אותה נקודה בעזרת הפילפול על ציר הזמנים. אינני יודע אם רבנו תם היה עושה את כל המהלך הזה אילו לא היה סובר ש'קרחה' הוא לשון גנות.

בדיקה היסטורית מקיפה תראה שאין להשליך מן האגדה הבבליה המשתמשת במספרים טיפולוגיים כ-120 שנות חיים המחולקות לשלושה חלקים שווים באורכם של 40 שנה – לברייתא הטיפולוגית גם כן 'עד שלא מת ר"ע נולד רבי' שמטרתה לצייר ציור של רצף התושב"ע ופחות לתאר את השתלשלותם המדוייקת של הדורות. כמו כן אין להשליך משני מקורות אלו אל האגדה במגילה הקושרת זוגות זוגות את המאריכים לחיות ואת תלמידיהם, אגדה שגם היא לא נכתבה מתוך תודעת תיעוד היסטורי אלא כדי להעביר מסר.

פירכה אחרונה לדברי רבנו תם היא מן העובדה הפשוטה שקרחת היא לא גנות. זאת אפשר גם לראות בחוש ממש וגם להסיק מלשון השבח של בן עזאי 'כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה'².

לכן נדמה לי שניתן להכריע כשיטת רש"י. השאלה היחידה מול שיטת רש"י היא מדוע לא מוזכר שמו של ר"ע במפורש? למה לא נאמר 'ר' יהושע בן עקיבא'? אם נאמר שהוא לא היה תלמיד חכם או שלא היה הגון (כפי שיכול להשתמע מתלותו המוגזמת באשתו בתוספתא כתובות ד' ז') הרי ר' אלעזר ברבי שמעון נזכר עם שמו של אביו והוא היה טיפוס בעייתי בהרבה כדאיתא בבבלי ב"מ פ"ד..

מי שהכריע דווקא כשיטת רבנו תם היה האריז"ל, וכך כתב מהרח"ו ז"ל –

גם א"ל מורי ז"ל, כי הוא ראה בעיניו את ר' יהושע בן קרחה, ואת ר' יהושע בנו של ר' עקיבא, ואינם איש אחד, הפך מ"ש רש"י ז"ל בפ"ק דשבועות בסוגיא דבהרת ששניהם אחד: שער הגלגולים הק' ל"ו

האר"י מזהה את ר"ע ור' יהושע בן קרחה כשייכים לשני שורשי נשמה שונים (לא בקטע שלפנינו אלא בקטעים אחרים בשער הגלגולים ובספר החזיונות). נשמת ר"ע היא משורש קין ואילו נשמת ריב"ק משורש הבל (שורשים לפיהם מתחלקות דמויות רבות לאורך ההיסטוריה, לרבות האריז"ל ומהרח"ו עצמם), להבחנה זו הוא מוסיף את עדות הראיה הנ"ל. על פי עדות זו הכריע גם החיד"א כדעת רבנו תם³.

אינני בא להתווכח על עדות ראיה זו כפי שאינני בא להתווכח עם חישובו של רבנו תם. נדמה לי שהפרספקטיבה דרכה בחרו הפרשנים הנ"ל לקרוא את הסוגיא היא שהובילה אותם לסבור כפי שסברו – ר"ת ניסה ליצור הרמוניזציה של המקורות האמוראיים והתנאיים השונים והאר"י ניסה לסדר את חז"ל על ציר שורשי הנשמות, לפי תמונת עולמו המטאפיסית. שניהם חשפו רובד חדש ולא הסתירו את הקיים.

¹ פילפול כמעט זהה בלשונו מופיע גם בתוס' בכורות נ"ח. 'חוץ מן הקרח הזה', תוס' ב"ב קי"ג. 'ומטו' ותוס' פסחים קי"ב. 'צוה'.

² ר' מאמרי 'כיצד מת בן עזאי' בקונטרס @@@

³ ניתן למצוא זאת בתוך 'סדר מקבלי התורה' שבמחזור ויטרי, חלק כללי הש"ס. צילום של חלק זה נמצא גם בסוף משניות ע"א פירושים כרך נזיקין ב.

אך לצד חוסר הוויכוח עדיין תורה היא וללמוד אנו צריכים. נדמה לי שניתן למצוא סמך נוסף לשיטת רש"י מההבדל בין אופן הלימוד של ר' יהושע בן קרחה את משנת ר"ע לבין אופן הלימוד של תלמידיו המובהקים של ר"ע את המשנה הזו. המהלך נסמך על הנחות שאינם מוכחות ועל סיכויים סבירים אך עדיין דומני שיש פה מקום לסוג כזה של לימוד.

במשנה ברכות פ"ב שנינו –

ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב,
ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב,
דברי רבי מאיר.
רבי יהודה אומר,
באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד,
ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה נסובה על האפשרות לעצור כדי לברך או לענות שלום לאדם אחר באמצע ק"ש ועל הסיבות לעצירה.

מלשון המחלוקת הדומה נראה ששניהם חולקים על פירושה של מימרא אחת שכנראה הייתה יכולה להתפרש לשני הצדדים⁴. ניתן לברר את האיברים העיקריים המופיעים בדברי שניהם ולזקק את ההבדלים שביניהם ולפי הבדלים אלו לנסות ולשחזר את המימרא המקורית. נראה שמדובר היה במימרא המדברת על הפסקה בק"ש, עם איזכור הפער האפשרי שבין 'פרקים' לבין 'אמצע'. נראה שהייתה מצורפת למימרא גם סיבה שהייתה מנוסחת בלשון 'מפני' ואולי היה בה איזשהו צירוף של 'שואל' ו'משיב' כסוגי הפסקה מול 'כבוד ויראה' כסוגי סיבות. יתכן מאוד שאחד מן הזוגות האמורים הוא החילוק שחילקו ר' מאיר ור' יהודה עצמם משום שהוא נעדר מן המימרא הראשונית, אם כי מהלשון הדומה אני מניח שהמימרא היתה דומה למדי ללשון המחלוקת. יכול להיות שהיה זה משהו מעין: 'בפרקים שואל מפני הכבוד ובאמצע שואל מפני היראה' ואז נסבה המחלוקת על המושג 'משיב', או: 'מפסיק בפרקים ובאמצע, מפני הכבוד ומפני היראה' ואז נסבה המחלוקת על חלוקת ה'מפסיק' ל'שואל' ו'משיב'.

גם אם לא כך הייתה המימרא נראה לי שאפשר לסמוך על כך ששניהם חולקים בדבר הלכה אחד, שישנו סיכוי סביר שמי שאמרו היה רבם, רבי עקיבא. אינטואיציה זו ניתן לתמוך בעזרת הברייתא המופיעה בבבלי, ברייתא המעלה ואריאציה נוספת על אותם האיברים.

תניא נמי הכי הקורא את שמע ופגע בו רבו או גדול הימנו בפרקים שואל מפני הכבוד וא"צ לומר שהוא משיב ובאמצע שואל מפני היראה ואצ"ל שהוא משיב דברי ר' מאיר⁵...

בבלי י"ד.

על אף שאיננו יודעים כיצד ניסח ר"ע בדיוק את דבריו ניתן לומר משהו על דרך הפרשנות של ר' מאיר ור' יהודה. שני התנאים מבקשים לקבוע מסמרות הלכתיים בשאלת ההפסקה בק"ש. מפני מה, או ליתר דיוק מפני מי מותר להפסיק בפרקים ומפני מי באמצע. מטרתם היא לדייק את ההלכה, לעזור לאדם לדעת מה עליו לעשות בצורה מדוייקת יותר היורדת יותר לפרטים.

מחלוקתם של ר' יהודה ור' מאיר היא מחלוקת של זוג בעלי הלכה שמטרתם היא הלכתית, הם תלמידי חכמים המחזשים הלכות ופרשנותם היא פרשנות קלאסית של מחדשים המדייקים דיוקים בדברי רבותיהם ונסמכים עליהם כדי לרקום את הניואנס האישי והדק שלהם בתוך הדברים הכלליים יותר של רבם.

המשנה הבאה בפרק איננה מופיעה בשם תנא. מטרתה היא להסביר את הביטוי 'בין הפרקים' ואני מניח שהיא המשכה של משנת ר"ע.

⁴ באופן גלוי ניתן למצוא מקור משותף שכזה גם במשנת פסחים: 'ולמה אמרו שתי שורות במרתף' - זהו המקור המשותף, והסברו: 'מקום שמכניסין בו חמץ'. המחלוקת היא על הבנת המקור המשותף: 'בית שמאי אומרין, שתי שורות על פני כל המרתף; בית הלל אומרין, שתי שורות החיצונות שהן העליונות'. ובאופן סמוי ניתן למצוא דוגמא למקור משותף כזה גם במח' ר"א ור"י בתענית 'מאימתי מזכירין גבורות גשמים ר"א מיו"ט הראשון של חג ר"א מיו"ט האחרון של החג, ונראה ששניהן נשענים על מקור שאומר שמזכירין גבורות גשמים מיו"ט של החג.

⁵ דברי רבי יהודה שבברייתא זהים לדבריו במשנה ולכן לא ציטטתי אותם.

אלו הן בין הפרקים—
בין ברכה ראשונה לשנייה,
ובין שנייה ל"שמע"
ובין "שמע" ל"והיה אם שמוע"
בין "והיה, אם שמוע" ל"ויאמר"
בין "ויאמר" לאמת ויציב.
רבי יהודה אומר,
בין "ויאמר" לאמת ויציב לא יפסיק.

מחלוקתו של ר' יהודה ממשיכה את הקו אותו התחיל ר' יהודה קודם לכן, ר' יהודה מדייק את ההלכה מתוך דברי רבו, הוא מוצא עקרון במשנת רבו ומחיל אותו בדרכו שלו על הנושא הנידון. בין 'ויאמר לבין 'אמת ויציב' ההפסקה היא מוחלטת פחות ולכן טוען ר' יהודה שאין לעצור בשלב זה של ק"ש (כך ע"פ ר' אבהו בשם ר' יוחנן, בבבלי).

מול גישתם הקלאסית של תלמידיו ר' עקיבא מופיעה המשנה המפתיעה של ר' יהושע בן קרחה –

אמר רבי יהושע בן קרחה,
למה קדמה "שמע" ל"והיה אם שמוע"—
אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמיים תחילה,
ואחר כך יקבל עליו עול מצוות;
"והיה, אם שמוע" ל"ויאמר"—
ש"והיה, אם שמוע" נוהג ביום ובלילה,
ו"ויאמר" אינו נוהג אלא ביום.

ר' יהושע בן קרחה איננו עורך 'חילוק' ואיננו מדייק ניואנס הלכתי חדש הנוסף על דברי ר"ע. ר' יהושע בן קרחה מסביר את הטעם לדברי ר"ע. הטעם הראשון הוא טעם רעיוני הנוגע לתנועת הנפש שצריכה להתלוות לאמירת קריאת שמע והטעם השני הוא טעם פונקציונאלי, מעין 'תדיר ושאינו תדיר קודם'. שיטת פרשנות זו היא שיטה שונה לחלוטין מזו שנקטו בה ר' יהודה ור' מאיר.

ר' יהודה ור' מאיר מניחים את הטקסט, מחפשים את המקומות בהם הוא איננו 'מהודק' דיו ובמקומות אלו מדייקים את דיוקיהם. עבורם הטקסט צריך להורות 'אורח חיים' ולכן הפערים בו הם כר ליצירתם שמטרתה לגשר על פני האזורים בהם לא ברור עד הסוף מה צריך לעשות. ר' יהושע בן קרחה מציב במרכז את הטקסט ומנסה להסביר מה גרם לר' עקיבא להגיד את מה שאמר. הוא לא מחפש 'אורח חיים' במשמע טקסט מהודק המורה כיצד להתנהג בכל מצב, אלא נותן אמון בטקסט וחושף את נימוקיו. גם לשונו של ר' יהושע בן קרחה שונה – במקום להביא מקרה ולדון בו כמו 'בפרקים שואל מפני הכבוד' הוא פותח בשאלה 'למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע?'. גם ר"י ור"מ שואלים שאלה אלא ששאלתם סמויה. הם עונים מיד את התשובה. שאלתם הסמויה היא אולי 'מה ההבדל בין שאילה להשבה?' או 'מתי יש לפעול מפני הכבוד ומתי מפני היראה?'. הם מאתרים את המקום הבעייתי במימרא וממלאים אותו בדיוק שלהם.

ר' יהושע בן קרחה איננו נמנע מלחשוף את השאלה, אולי מפני שהיא לא מערערת על שלמות הטקסט. מטרת שאלתו היא לחשוף את מבנה העומק של המימרא, את ההיגיון הפנימי שלה. ר' יהושע בן קרחה נותן אמון מוחלט במימרא ובכך שהיא צופנת משמעות והיגיון פנימי משלה. ר"י ור"מ אינם מתעסקים בשאלה 'למה' אלא בשאלה 'איך'. מבחינה לא מקיפה דיה כדי לקבוע מסמרות אך מספקת כדי לסקור תופעה ניכר שגישה זו איננה מאפיין של דעותיו. הוא איננו מסביר 'למה' במקומות נוספים אלא רק כאן. גם אם ההשערה שהעליתי כאן שגויה, כלומר גם אם ר"י ור"מ אינם חולקים על מימרא סמויה של ר"ע, עדיין ניכר ההבדל בין הפרשנות של ר"י ור"מ לבין זו של ריב"ק.

יתכן, וגם כאן אני נוקט לשון אפשר, ששורש ההבדל בין הפרשנויות הוא כששורש ההבדל בין הדמויות עליהן חולקים. עבור ר' יהודה ור' מאיר ר' עקיבא הוא רב שאת דבריו יש לפרש. דבריו של ר"ע אינם

קודש, יש לנסות ולמצות מהם את מירב התוכן ההלכתי האפשרי אף במחיר 'פציעה' (והעלמה) של המימרא שלו.

דבריו של ר' יהושע בן קרחה נאמרים לא כתלמיד אלא כבן החייב בכבוד אביו. ר' יהושע בן קרחה מסביר את ההיגיון הפנימי שבדברי אביו, הוא נותן אמון בכך שאם ישאל 'למה' ימצא תשובה. אין לו רשות לשאול 'איך' כדי שלא ימצא חולק על דברי אביו (לא מבחינה חוקית, מבחינת ההיררכיה הפנימית, מצד היחס האישי אל אביו).

אם ההשערה נכונה אזי דרך פרשנותו של ר' יהושע בן קרחה הסגירה את מידת כיבוד האב בה הוא מתייחס למימרא של ר"ע ואם כך הוא הדבר הרי שהעלינו סמך נוסף לשיטת רש"י.